

УДК 316.356

М. С. ХРУСТАЛЬОВА, Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ ШКОЛЯРІВ (ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

У статті розглянуто результати соціологічного дослідження сімейних цінностей школярів у контексті з іншими ціннісними орієнтаціями. Цінності сім'ї посідають перше місце в рейтингу ціннісних орієнтацій школярів і найбільше пов'язані з духовними та моральними цінностями. Наведено результати факторного аналізу ціннісних орієнтацій. Простежено зв'язок сімейних цінностей із ціннісними кластерами матеріальних, постматеріальних цінностей, цінностей самореалізації та гедоністичними цінностями. Висвітлено гендерні відмінності в сімейних цінностях.

Ключові слова: школярі, ціннісні орієнтації, соціологічні дослідження, сімейні цінності, факторний аналіз, ціннісні кластери.

Соціологія виявляє інтерес до того, яку роль відіграватимуть для молоді певні соціальні цінності, норми моралі, традиції тощо. Особливий інтерес викликає ставлення сучасної молоді до сім'ї. Саме тому ця тема є актуальною в наш час. Сімейну соціалізацію розуміють двояко: з одного боку, як підготовку до майбутніх сімейних ролей, з іншого – як вплив сім'ї на формування соціально компетентної, зрілої особистості. Сім'я та інші первинні групи відіграють найважливішу роль у період соціалізації. Підготовка до сімейного життя розгортається на ранніх етапах життя. У підлітків і юнаків вибудовується паралельна система цінностей і поглядів, що поширюється на світ і частково перетинається з позицією батьків, а частково – з поглядами однолітків. У цей час закінчується формування фундаменту особистості, добудовуються її верхні – світоглядні – поверхи. Усвідомлення свого «Я» відбувається як осмислення свого місця в житті батьків, друзів, навколишнього соціуму. Одночасно спостерігається постійний пошук моральних орієнтирів, що є переоцінкою сенсу життя.

Юнаків та дівчат, які готуються взяти шлюб, потрібно навчити виявляти, ставити й відповідально вирішувати спільно з іншими членами сім'ї пов'язані із сімейним життям завдання та проблеми так, щоб морально-етичний зміст прийнятих рішень реалізувався адаптивними шляхами, збагачуючи їх та інших.

Сім'я являє собою багатогранну систему, в якій існують не тільки взаємодія і відносини в діаді «батько-дитина», а й взаємопроникнення світу дорослих у світ дітей, що об'єктивно може сприяти формуванню в дітей «образу сім'ї». Сім'я як інститут соціалізації є провідником дитини в культуру: релігійні традиції, етнічні стереотипи та моральні цінності діти засвоюють в основному через сім'ю.

Вивчення сім'ї входить до завдань не тільки соціальної психології, а й етнографії дитинства, вікової психології, психології особистості, соціології сім'ї.

Ціннісні орієнтації підлітків та їх впливу на уявлення щодо сім'ї є однією з проблем, що вивчають соціологія молоді й соціологія сім'ї.

Мета статті – аналіз результатів емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій школярів старших класів та виявлення особливостей впливу цих цінностей на уявлення школярів щодо соціального інституту сім'ї.

Соціологія сім'ї є однією з поширених галузей соціологічного знання. Питання ставлення сучасної молоді до сім'ї як до головної цінності широко досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: О. Вишняк, В. Осовський, В. Паніотто, В. Піддубник, В. Чорноволенко та ін. В Україні проблеми сім'ї в соціологічному дискурсі розглядають також Л. Аза, Л. Амджадін, Л. Бучинська, С. Войтович, Н. Лавриненко, С. Оксамитна, В. Піча, О. Цимбалюк, Ю. Якубова та ін.

Проте, недостатньо висвітленими залишаються питання впливу сучасного становища на думку молоді та її ставлення до сім'ї.

Дані щодо ціннісних орієнтацій школярів та їх поглядів на сімейні проблеми були отримані з дослідження, що було здійснено авторами статті на замовлення департаменту освіти Запорізької міської ради в м. Запоріжжі у 2016 р. У ході дослідження було опитано 703 учнів 8–10 класів середніх шкіл.

Найменування цінностей було взяте із дослідження ціннісних орієнтацій школярів м. Харкова, за згодою керівника дослідження Л. Г. Сокурянської [1].

Для поглибленого вивчення результатів дослідження потрібно здійснити факторний аналіз сімейних цінностей школярів.

Мета факторного аналізу – сконцентрувати вихідну інформацію, подану у вигляді масиву даних, і виявити якомога більшу кількість ознак за якомога меншою кількістю характеристик. Результати факторизації оцінок цінностей за методом головних компонент із використанням Varimax і подальшою нормалізацією Кайзера подано в табл. 1. Перевірка на адекватність застосування факторного аналізу до вибраних даних дала позитивний результат (міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна становила 0,71).

У табл. 1 також відображено дані щодо оцінки значущості різних цінностей. Вказані відсотки обраного варіанта «Дуже важливо» зі шкали в запитанні «Наскільки важливими є для Вас особисто такі цінності?».

Аналіз даних з табл. 1 щодо відповідей респондентів, які обрали ту чи іншу цінність, надає можливість виявити їх рейтинг. Перше місце посідає цінність «Щаслива сім'я», друге – «Мати друзів», третє – «Розвиток своїх здібностей, самореалізація», далі – «Здобуття вищої освіти», «Особиста свобода».

Таблиця 1

Результати факторизації та значущість сімейних цінностей

Статистики факторного аналізу			% відповідей «Дуже важливо»
Фактори	Ознаки	Значення	
Фактор 1 (15,226% дисперсії) Багатство та влада	Мати владу	0,774	6,7
	Накопичення багатства та високі доходи	0,741	22,5
	Досягнення високого становища в суспільстві	0,711	29,4
	Створення власного бізнесу	0,599	21,1
Фактор 2 (12,973% дисперсії) Сім'я та допомога людям	Допомога іншим людям	0,642	37,1
	Щаслива сім'я	0,641	84,5
	Життя згідно з релігійними заповідями	0,547	8,6
	Спокійне життя, відсутність хвилювань, неприємностей	0,516	45,4
	Здобуття поваги серед людей	0,417	44,9
	Здобуття вищої освіти	0,301	60,2
Фактор 3 (10,812% дисперсії) Розвиток здібностей	Розвиток своїх здібностей, само-реалізація	0,758	65,0
	Особиста свобода, незалежність у судженнях та діях	0,662	49,9
	Цікава, творча робота	0,584	49,2
Фактор 4 (7,782% дисперсії) Розваги	Мати друзів	0,673	72,8
	Задоволення та розваги	0,408	22,2

У результаті проведення факторизації виділено чотири основні фактори з відсотком загальної дисперсії 46,7%. До масиву факторизації увійшли відповіді досліджуваних, які визначились з оцінками відповідних цінностей, відповіді «Важко відповісти» не враховували. Проінтерпретуємо фактори. Зауважимо, що позитивний або негативний знак факторного навантаження виникає в результаті математичних процедур і має сенс протиставлення, антонімічності.

Перший фактор, який, ми назвали, – «Багатство та влада» – описує 15,22% загальної дисперсії та узагальнює такі уявлення: «Мати владу», «Накопичення багатства та високі доходи», «Досягнення високого становища в суспільстві» та «Створення власного бізнесу». Це переважно матеріальні цінності.

Другий фактор, який ми назвали, – «Сім'я та допомога людям» – має 12,97% загальної дисперсії та охоплює такі уявлення: «Допомога іншим людям», «Щаслива сім'я», «Життя згідно з релігійними заповідями», «Спокійне життя, відсутність хвилювань, неприємностей», «Здобуття поваги серед людей» та «Здобуття вищої освіти». Це переважно постматеріальні цінності. Ми бачимо, що цінності сім'ї найбільше пов'язані з духовними та моральними.

Третій фактор, який ми назвали, – «Розвиток здібностей» – має 10,81% загальної дисперсії та включає такі уявлення: «Розвиток своїх здібностей, самореалізація», «Особиста свобода, незалежність у судженнях та діях» та «Цікава творча робота». Це переважно цінності самореалізації.

Четвертий фактор, який ми назвали, – «Розваги» – має 7,78% загальної дисперсії та включає такі компоненти: «Мати друзів», «Задоволення та розваги». Це переважно гедоністичні цінності.

На підставі кластеризації досліджуваних за визначеними факторами методом К-середніх було виділено чотири кластери. До першого увійшли респонденти, що отримали високі значення за фактором «Багатство та влада» (27%), до другого – за фактором «Сім'я та допомога людям» (24%), до третього – за фактором «Розвиток здібностей» (37%), до четвертого – за фактором «Розваги» (11%).

Розглянемо вплив загальних цінностей на уявлення про сім'ю та шлюб. Насамперед, з'ясуємо, як респонденти із цих кластерів ставляться до офіційного шлюбу (табл. 2).

Таблиця 2

**Ставлення до офіційного шлюбу школярів
із різними ціннісними перевагами, %**

Ставлення	Кластери (групи школярів із різними ціннісними перевагами)				Всього
	Багатство та влада	Сім'я та допомога людям	Розвиток здібностей	Розваги	
Позитивне	5,5	19,2	9,6	5,0	10,2
Перехідне	77,4	70,4	74,6	60,0	72,7
Негативне	17,1	10,4	15,7	35,0	17,0

Згідно з отриманими даними, найменш позитивно до офіційного шлюбу ставляться підлітки, котрі потрапили до четвертого кластера, а саме до кластера «Розваги», це вказує на їх сконцентрованість на спілкуванні з однолітками, тобто цей кластер ще психологічно не дозрів до формування уявлень або ставлень до шлюбу загалом.

Найбільш позитивно до шлюбу ставляться підлітки, котрі потрапили до другого кластера. Якщо розглянути цінності, котрі увійшли до цього кластера за факторним аналізом, то можна зробити висновок, що підлітки цієї категорії є більш сімейно соціалізованими, проте з боку традиційних уявлень про шлюб як потребу або заповідь.

Загальне ставлення в усіх кластерах залишилось більш невизначеним, це 60–77% опитаних, отже, більшість підлітків ще тільки проходить етап формування уявлень про шлюб та ставлення до сімейних відносин між партнерами.

Розглянемо розподіл уявлень щодо розподілу ролей у сімейних стосунках (табл. 3).

Таблиця 3

**Ставлення школярів до розподілу ролей у родині
із різними ціннісними перевагами, %**

Ролі (хто приймає важливі рішення в сім'ї)	Назва кластеру				Всього
	Багатство та влада	Сім'я та допомога людям	Розвиток здібностей	Розваги	
Чоловік	32,7	33,1	20,8	18,3	26,8
Жінка	2,7	0,8	1,0	–	1,3
Рішення потрібно приймати разом	63,9	62,3	76,6	76,7	69,7
Залежно від того, хто є лідером	0,7	3,8	1,5	5,0	2,2

Переважно всі підлітки вважають, що в родині та шлюбі повинні бути рівнозначні позиції як чоловіка, так і жінки, що, у свою чергу, може вказувати на несформованість уявлень щодо ролей у сімейних стосунках. Проте є деякі розбіжності. Наприклад, підлітки із першого та другого кластерів найбільш виражено, порівняно із іншими, вважають, що головним повинен бути чоловік. Проте, на нашу думку, тут є відмінності. Так, підлітки першого кластера, як особи, мотивовані на поповнення матеріального багатства, є, імовірно, більшою мірою хлопці, тому вони уявляють себе як людину, котра забезпечує сім'ю, тому повинна мати більшу владу. Другий кластер більш традиційний, тому тут вибір чоловіка як голови родини є більшою мірою наслідком традиційних уявлень про ролі в родині. Також слід відзначити наявність у четвертому кластері тенденції до перекладання відповідальності та влади на іншого, бо в цьому кластері найбільш виражений вибір фактора «Залежно від того, хто є лідером».

Розглянемо уявлення щодо конфліктів у родині (табл. 4).

Таблиця 4

**Уявлення про способи вирішення конфліктів у сім'ї респондентів
із різними ціннісними перевагами, %**

Уявлення	Назва кластера				Всього
	Багатство та влада	Сім'я та допомога людям	Розвиток здібностей	Розваги	
Потрібно відстоювати свою думку до кінця	2,7	8,4	1,5	8,2	4,3
Йти на взаємні поступки	90,4	83,2	87,2	82,0	86,5
Краще розірвати відносини	3,4	0,8	0,5	6,6	2,1
Слід всіляко уникати конфлікту	3,4	7,6	10,7	3,3	7,1

Як видно з таблиці, більшість підлітків вважає, що потрібно йти на поступки. Незначні відмінності від більшості є лише за деякими кластерами. Так, наприклад, у підлітків кластера «Розваги» є схильність до розірвання відносин через конфлікти та до відстоювання своєї думки, що загалом зрозуміло, бо вони більш мотивовані на свій комфорт. А підлітки за кластером «Сім'я та допомога людям» більш схильні до відстоювання своєї думки або до уникнення конфліктів узагалі.

Наступним було розглянуто ставлення підлітків до інтимних стосунків. Результати зведено до табл. 5.

Таблиця 5

**Ставлення до інтимних стосунків за кластерами школярів
із різними ціннісними перевагами, %**

Ставлення	Назва кластера				Всього
	Багатство та влада	Сім'я та допомога людям	Розвиток здібностей	Розваги	
Ще не готовий(а)	74,3	77,0	81,4	61,0	76,0
Готовий(а)	22,9	21,4	12,8	25,4	19,1
Вже перебував(ла) в інтимних відносинах	2,8	1,6	5,9	13,6	4,8

Отримані результати свідчать, що загалом підлітки ще не готові до інтимних стосунків. Проте є деякі розбіжності, а саме: за кластером «Розваги» найменший відсоток опитаних не готові до інтимних стосунків, відповідно, серед них чверть уже готові до інтимних стосунків, та більше, ніж у всіх інших кластерах, уже перебували в інтимних стосунках. Найменш готові до інтимних стосунків підлітки з кластера «Розвиток здібностей». Але відсоток респондентів цього кластера, які перебували в інтимних стосунках, на другому місці після підлітків з кластера «Розваги». Ці розбіжності можна пояснити тим, що в кластері «Розваги» найбільший відсоток школярів зі старших класів, тож відсоток тих, хто перебував уже в інтимних стосунках, більше, ніж у представників інших кластерів.

Розглянемо явище негативного ставлення до шлюбу та сім'ї в представників різних ціннісних кластерів (табл. 6).

Таблиця 6

**Негативні уявлення щодо шлюбу та сім'ї
в представників різних ціннісних кластерів, %**

Ставлення	Назва кластера				Всього
	Багатство та влада	Сім'я та допомога людям	Розвиток здібностей	Розваги	
Негативне	2,0	2,3	2,6	9,8	3,2
Більш негативне, ніж позитивне	7,5	7,6	6,7	13,1	7,9
Більш позитивне, ніж негативне	37,4	38,2	31,3	29,5	34,5
Позитивне	42,9	42,7	43,1	32,8	41,8
Невизначене	10,2	9,2	16,4	14,8	12,7

Як видно з таблиці, більшість підлітків схильні вважати, що шлюб не є перешкодою до саморозвитку. Проте розбіжність є стосовно підлітків, котрі включені до кластера «Розваги», вони схильні більше задовольняти свої потреби, що в цілому вказує на немотивованість цих підлітків до взяття шлюбу.

Розглянемо уявлення школярів із різними ціннісними перевагами про розподіл бюджету в сім'ї, що непрямо свідчить про уявлення щодо розподілу влади в сім'ї між дружиною та чоловіком. Результати наведено в табл. 7.

Таблиця 7

**Уявлення школярів із різними ціннісними перевагами
про розподіл бюджету в сім'ї, %**

Уявлення	Назва кластеру				Загалом
	Багатство та влада	Сім'я та допомога людям	Розвиток здібностей	Розваги	
Чоловік	6,1	4,6	3,0	8,2	4,9
Більше чоловік	30,6	26,2	18,7	14,8	23,3
Обидва	56,5	63,1	75,8	72,1	67,0
Більше дружина	4,1	5,4	2,0	4,9	3,7
Дружина	2,7	0,8	0,5	-	1,1

Отримані дані свідчать, що більшість підлітків вважає, що розподілом бюджету повинні займатись обидва члени родини, що може свідчити про наявність невизначеності щодо ролей у родині. Але є деякі відмінності. Так, наприклад, підлітки з кластера «Багатство та влада» більше за всіх інших вважають, що бюджет повинен розподіляти чоловік або чоловік більшою мірою, ніж жінка. Жінкам роль головного в родині віддає дуже малий відсоток підлітків.

На наш погляд, вирішити проблему сімейної соціалізації допоможуть такі програми й проекти.

Насамперед, конкурсно-ігрова програма «Дочки-матері». Мета цієї програми – сформувати в дівчат якості майбутньої жінки, дружини, матері. Ця програма передбачає участь членів родини – мами або бабусі. Таку програму можна використовувати для хлопчиків, залучаючи батька, дідуся, старшого брата. У такому разі програма може мати назву «Батьки і діти».

Можна також запровадити технологію «Сімейний театр». Цей проект передбачає можливість участі всієї родини в театральних постановках на міському, районному, республіканському рівнях, участь у концертах та самостійних театральних постановках.

Корисний також спортивний сімейний конкурс «Тато, мама, я – спортивна сім'я». Можна запропонувати подобу цього конкурсу, але в більш розширеному форматі. Він може включати в себе не тільки спортивні ігри, а й конкурс краси серед мам або дочок, інтелектуальні, кулінарні, художні змагання.

Висновки. Цінності сім'ї посідають перше місце в рейтингу ціннісних орієнтацій школярів і найбільше пов'язані з духовними та моральними цінностями.

Найбільш позитивно до шлюбу ставляться підлітки, котрі увійшли до кластера «Сім'я та допомога людям». Якщо розглянути цінності, котрі потрапили до цього кластера за факторним аналізом, то можна зробити висновок, що підлітки цієї категорії є більш сімейно соціалізованими, проте з боку традиційних уявлень про шлюб як потребу або заповідь.

Підлітки кластера «Багатство та влада» як особи, мотивовані на поповнення матеріального багатства, є, імовірно, більшою мірою хлопці, тому й уявляють себе як людину, котра забезпечує сім'ю, тому повинна мати більшу владу. Кластер «Сім'я та допомога людям» більш традиційний, тому тут обрання чоловіка як голови родини є більшою мірою наслідком традиційних уявлень про ролі в родині. Також відзначимо наявність у кластері «Розваги» тенденції до перекладання відповідальності та влади на іншого, бо тут найбільш виражене обрання фактора «Залежно від того, хто є лідером».

Найменш готові до інтимних стосунків підлітки з кластера «Розвиток здібностей».

Наявні відмінності за розділом ролей у сім'ї. Так, наприклад, підлітки з кластера «Багатство та влада» більше за інших вважають, що бюджет повинен розподіляти чоловік або чоловік більшою мірою, ніж жінка. Жінкам роль головного в родині віддає дуже малий відсоток підлітків.

Для покращення сімейної соціалізації можна запровадити технології інтеграції сім'ї та установ соціально-культурної сфери. На цей момент триває робота на різних рівнях щодо включення сім'ї в соціально-культурну діяльність, організацію її дозвілля. Існує велика кількість проектів для сімей, ведеться робота з поліпшення якості виховання підлітків, їх соціалізації.

Список використаної літератури

1. Сокурская Л. Г. Ценностные ориентации подростковой молодежи пограничья центральной и восточной Европы (по результатам международного исследования). *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. Вип. 21. С. 251–258.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017.

Хрусталева М. С., Хрустальов Ф. С. Ценностные ориентации и семейные ценности школьников (по данным социологических исследований)

В статье рассматриваются результаты социологического исследования семейных ценностей школьников в контексте с другими ценностными ориентациями. Ценности семьи занимают первое место в рейтинге ценностных ориентаций школьников и наиболее связаны с духовными и нравственными ценностями. Приводятся данные факторного анализа ценностных ориентаций. Прослеживается связь семейных ценностей с ценностями кластерами материальных, постматериальных ценностей, ценностей самореализации и гедонистическими ценностями. Предоставляются данные о гендерных различиях в семейных ценностях.

Ключевые слова: *школьники, ценностные ориентации, социологические исследования, семейные ценности, факторный анализ, ценностные кластеры.*

Hrustaleva M., Hrustalev S. Value Orientations and Family Values of Schoolchildren (According to Sociological Research)

The article examines the results of a sociological study of schoolchildren's family value in the context of other value orientations. Family values rank first in the rating of student values and are most related to spiritual and moral values. The data of factor analysis of value orientations are given. The connection of family values with value clusters of material, postmaterial values, values of self-realization and hedonistic values is considered. Data on gender differences in family values are provided.

Family values rank first in the rating of student values and are most related to spiritual and moral values.

Four clusters are selected. The first cluster included respondents who received high values for the «Wealth and Power» factor (27%), the second cluster included respondents who chose the family and help people (24%), the third cluster, respectively, who received high values under the «Ability Development» factor (37%), and the respondents to the fourth cluster, who received the highest rates for the «Entertainment» factor (11%), came to the fourth cluster.

The most positive towards marriage are adolescents who fell into the family and help people cluster. If we consider the values that got into this cluster by factor analysis, then we can conclude that adolescents in this category are more family-socialized, however, from the traditional conceptions of marriage, as a need, or a commandment.

According to the received data, the least positive for the official marriage are the adolescents who fell into the fourth cluster of «entertainment», which indicates their concentration on communicating with their peers, and the conduct of time with them, that is, this cluster, still psychologically not ripe for the formation of representations or attitudes before marriage in general.

The adolescents of the «Wealth and Power» cluster, as people are motivated to replenish material wealth, are more likely to be boys, therefore, they imagine themselves as a person who provides a family and therefore has to have more power. The «Family and Aid to People» cluster is more traditional, so choosing a man as the head of a family is more likely to be the result of traditional perceptions of the role of the family. I would also like to note the presence of «entertainment» in the cluster of a tendency to shift responsibility and authority to another, because in this cluster the most expressive choice of the factor is «Depending on who is the leader».

Most teens believe that it is necessary to take actions in family conflicts. Adolescents in the Family and Assist People cluster are more likely to defend their thoughts, or to avoid conflicts at all.

In general, teens are not yet ready for intimate relationships. The youngest are ready for intimate relationships of a teenager from the cluster «Development of abilities». Most teens tend to believe that marriage is not an obstacle to self-development.

Most teens believe that sharing the budget should be taken by both family members, which may indicate uncertainty about the dominant roles in the family. There are differences in the division of roles in the family. The teenagers from the Wealth and Power cluster most of all consider that the budget should be distributed by a man or a man more than a woman. For women, a very small percentage of adolescents pays a role in the family

Family socialization and socio-cultural institutions can be introduced to improve family socialization. At the moment, work is underway at various levels to include the family in the socio-cultural activity, organization of its leisure activities. There are and a large number of projects for families, there is work to improve the quality of adolescent education, their socialization.

Key words: *schoolchildren valuable orientations, sociological research, family values, factor analysis, valuable clusters.*